Vol 6 Issue 1 Feb 2016

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad.

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal

International Recognized Multidisciplinary Research Journal

ISSN: 2230-7850 Impact Factor : 4.1625(UIF) Volume - 6 | Issue - 1 | Feb - 2016

'किनवट तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतींच्या अंतर्गतरचनेचा भौगोलिक अभ्यास' (नांदेड जिल्हा)

[1]पी. ए. खडके , [2] प्रफुल्ल बाबुराव गायकवाड

[1]संशोधक विद्यार्थी, भूशास्त्र संकुल, स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ, नांदेड. महाराष्ट्र, भारत.

[2]सहाय्यक प्राध्यापक व संशोधन मार्गदर्शक, भूशास्त्र संकुल, स्वा.रा.ती.म.विद्यापीठ, नांदेड. महाराष्ट्र, भारत.

सारांश

'मानवी वसाहत' ही मानवाकडून निर्माण केलेली अशी एक संरचना आहे की त्यास राहण्यासाठी दैनंदिन कार्यकरण्यासाठी व इतर आवश्यक गरजांची पूर्तता करण्यासाठी मानवी वसाहतीचा उपयोग होतो. पण या वसाहतीवर प्राकृतिक व सांस्कृतिक घटकाचा परिणाम झालेला आपणास पाहायला मिळतो. त्यामूळे प्रत्येक ग्रामीण वसाहतीची अंतर्गतरचना ही सारखी नसते, कारण त्यावर प्राकृतिक व सांस्कृतिक घटकांचा परिणाम होतो. मानव सुरूवातीला वसाहत स्थापन करताना प्राकृतिकरचनेला अनुसरून वसाहत स्थापन करतो. त्यानंतर काळानूसार तो वसाहत विकसीत होते. त्यात घरांची संख्या, लोकसंख्या, रस्ते, इत्यादीतुन गल्यांचा आकार वाढतो, त्यातुन वसाहतीची अंतर्गतरचना बदलते.

प्रस्तावना :—

वसाहतीची निर्मिती मानवाच्या गरजेतून होते तर वसाहतीचा विकास व वसाहतीतील अनुबंध काळाच्या गरजेनुसार बदलत असतात. काळाच्या संदर्भात वसाहतीचा विकास होतो. ग्रामीण वसाहतीचा जो विकास होतो, तो परिसरातील सांस्कृतिक घटकांच्या अनुकुलतेमुळे व निसर्गाच्या सुयोग्य उपायोजनामुळे नैसर्गिक पर्यावरणाशी केलेले समायोजन म्हणजे ग्रामीण वसाहतीची निर्मिती होय. या वसाहतीत मानवाच्या किमान गरजा पूर्ण होतात. आकाररूपाने त्या लहान असतात आणि निसर्गाशी अधिक जवळ असतात.

वसाहतीमध्ये आढळून येणारे वेगवेगळे घटक (उदा. घरे, रस्ते, मंदिर, शाळा, दवाखाना) व वसाहतीच्या स्थितीवरून त्या वसाहतीची संरचना कशी आहे हे समजते. संरचना ही गावाची बाह्यारचना स्पष्ट करते. त्याच बरोबर उत्पत्ती, आकार, कार्य, शेतीचे प्रकार इत्यादी विषयी माहिती देते (सिंह ओ.पी. १९७१). ग्रामीण वसाहतींच्या संरचनेमध्ये वसाहतीची निर्मिती व ती वसाहत त्याच प्रदेशात विकसित होण्यामागच्या कारणांचा ही अभ्यास केला जातो. या घटकावर स्थानिक प्रादेशिक घटकांचा परिणाम त्या वसाहतीवर होतो (आर.बी.मंडल १९७६).

अभ्यास क्षेत्र :

किनवट तालुका महाराष्ट्र राज्यातील नांदेड जिल्ह्याच्या उत्तर.पूर्व भागात वसलेला आहे. किनवट तालुक्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार १९° ३८' उत्तर ते १९° ६३' उत्तर अक्षवृत्त तर रेखावृत्तीय विस्तार ७८° २' ते ७८° १२' पूर्व

रेखावृत्त दरम्यान आहे. किनवट तालुक्याच्या पूर्वेस आदिलाबाद जिल्हा (अ.प्र), पश्चिमेस यवतमाळ जिल्हा (विदर्भ), उत्तर पश्चिमेस माहूर तालुका व दक्षिणेस हिमायतनगर तालुक्याची सीमा आहे. किनवट तालुक्याच्या पश्चिम सीमेवरून पैनगंगा नदी वाहते. पैनगंगा नदीला अनुसरून यवतमाळ (विदर्भ) व किनवट (मराठवाडा) सीमा आखलेली आहे.

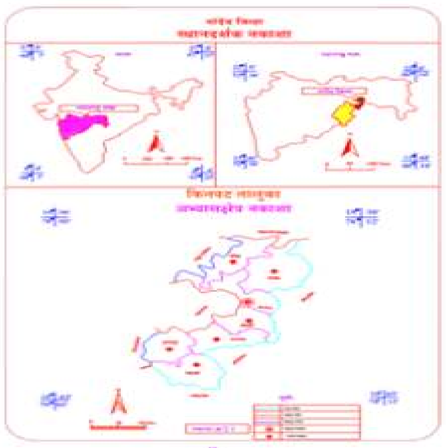

२६ जून १६६६ रोजी किनवट तालुक्याची पूनर्रचना करून माहूर हा एक अतिरिक्त नवीन तालुका निर्माण करण्यात आला. वर्ष २०११ च्या जनगणनेनुसार विभक्त किनवट तालुक्याचे एकूण क्षेत्रफळ १५६६.८ चौरस किलोमीटर आहे. यापैकी नागरी क्षेत्र १७.६६ चौ.कि.मी.तर ग्रामीण क्षेत्र १५४८.८४ चौ.कि.मी.आहे.

किनवट तालुक्याची एकूण ग्रामीण लोकसंख्या २,०७,७३२ आहे, तर ग्रामीण लोकसंख्येची घनता दर चौरस किलोमीटरला १३४ एवढी आहे. नांदेड जिल्ह्याच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या १६.२० टक्के क्षेत्र किनवट तालुक्याने व्यापले आहे. किनवट तालुक्यात दहेली, मांडवी, किनवट, बोधडी, जलधरा, इस्लापूर व शिवणी या प्रमुख ०७ सर्कलचा (महसूल मंडळ) समावेश होतो. वर्ष २०११ च्या जनगणनेनुसार किनवट तालुक्यात १८६ ग्रामीण वसाहती आहेत.

उदिदष्ट्ये:

- ❖ किनवट तालुक्यातील निवडक वसाहतीचे नमुना सर्वेक्षण पध्दतीने सखोल अध्ययन करणे.

संशोधन पद्धती व आधार सामग्री संकलन :

किनवट तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीच्या संशोधनासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम स्वरूपाच्या आधार सामग्रीचा वापर केला आहे. प्राथमिक स्वरूपाची माहीती ही प्रत्यक्ष त्या वसाहतीना भेटी देवून त्यांची पाहणी करून माहिती गोळा केली आहे. त्याद्वारे त्या वसाहतीचा आराखडा काढलेला आहे. दुय्यम स्वरूपाच्या आकडेवारीसाठी नांदेड जिल्ह्याचा जनगणना अहवाल (२०११), भूमी अभिलेख कार्यालय किनवट, इ. विभागाकडून माहिति संकलित केली आहे. नकाशा काढण्यासाठी नकाशा प्रमाण १:५०,००० या प्रमाणावर काढलेल्या भारतीय स्थलनिर्देशांक नकाशाचा वापर करण्यात आला आहे.

अभ्यास क्षेत्रातील वसाहतीच्या अंतर्गतरचनेचा किंवा गावाची मांडणी अभ्यासण्यासाठी प्राकृतिक व सांस्कृतिक घटकांना अनुसरून अभ्यास क्षेत्रातील प्रत्येक सर्कलमधील एक या प्रमाणे एकूण ०७ वसाहतीची निवड केली आहे.

किनवट तालुक्यातील निवडक ग्रामीण वसाहतीची अंतर्गत रचना :

अभ्यास क्षेत्रातील वसाहतीची अंतर्गत रचना अभ्यासण्यासाठी प्राकृतिक व सांस्कृतिक घटकांना अनुसरून अभ्यास क्षेत्रातील प्रत्येक सर्कलमधील एक या प्रमाणे एकूण ०७ वसाहतीची निवड केली आहे. त्या वसाहतीची यादी खालील सारणी मध्ये दिली आहे.

(नकाशा क्र.५.१)

किनवट तालुका
अंतर्गतरचनेच्या अभ्यासासाठी निवडण्यात
आलेल्या ग्रामीण वसाहती

v- Ø-	ldy	Xkzkeh.k olkgrhp uko	Okl kgrhp of'k"Vîk
1	ngyh	mejh	MksxjkP;k ik;F;k'kh
2	ekMoh	mudno	lk;Vu fBdk.k
3	fduoV	Ukkx>jh	rykok'k tkjh
4	ck/kMh	ikMh ¼[kq½	jLR;kyk vul:u
5	Tky/kjk	dkijk	Mkxj mrkjkoj
6	bLykij	ijkVh rkMk	iuxxk unhP;k enkuh in'kkr
7	f'ko.kh	rkVck	MkxjkG in'kkrhy

स्त्रोत : भारतीय स्थलदर्शक नकाशा

वरील निवडलेल्या वसाहतींना प्रत्यक्ष भेटी देवून त्यांची पाहणी करून माहिती गोळा केली आहे. त्याद्वारे त्या वसाहतीचा आराखडा काढलेला आहे.

1) उमरी :

वसाहतीच्या अंतर्गत रचनेचा अभ्यास करण्यासाठी दहेली सर्कलमधील उमरी वसाहतीची निवड केली आहे. या वसाहतीचे प्रत्यक्ष सर्वेक्षण करून अभ्यास करण्यात आला आहे. ही वसाहत डोंगराच्या पायथ्यासी वसलेले आहे. किनवट शहरापासून उत्तरेला २७ किलोमीटर अंतरावर ही वसाहत आहे. उमरी वसाहतचे एकूण क्षेत्रफळ ६०३ हेक्टर आहे. या वसाहतीत घरांची संख्या ५७७ आहे. वसाहतची एकुण लोकसंख्या २१५८ असून पुरूषांची संख्या १०६७ व स्त्रीयांची संख्या १०६१ इतकी आहे. या वसाहतीत साक्षरतेचे एकूण प्रमाण ७०.५३ टक्के असून पुरूष साक्षरता ५६.३६ टक्के व स्त्री साक्षरता ४३.६१ टक्के आहे. या वसाहतीत घरांची दाटी दिसून येते.

❖ ***अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :***

उमरी वसाहतीच्या दक्षिणेकडे डोंगर आहे. तसेच दक्षिणेकडून राज्य मार्ग गेलेला आहे. या वसाहतीत आदिवासी, बौध्द, मुस्लीम, बंजारा, मातंग, मराठा व भोई जातीचे लोक राहतात. एकूण लोकसंख्येपैकी आदिवासी जातीच्या लोकांचे प्रमाण ५५.८८ टक्के, बौध्द १६.७७ टक्के, मुस्लीम ६.८७ टक्के, बंजारा ६.१२ टक्के, मातंग ५.७५ टक्के, मराठा ०३.११ टक्के, व भोई २.५० टक्के आहेत. या वसाहतीच्या दक्षिणेला मुख्य रस्ता आसून त्याला लागून प्राथमिक आरोग्य केंद्र आहे. दक्षिणेलाच बस स्टॉप आहे. (आकृती क्र.५.१) त्याच्या दक्षिणेला लहान लहान दुकाने आहेत. तसेच रस्त्याच्या उत्तरेला होटेल, मोबाईल गॅलरी इत्यादी दुकाने आहेत.

गावात प्रवेश करण्यासाठी अग्नेय कडून अंतर्गत मुख्य रस्ता आहे. तो सिमेंट कॉक्रेट चा पक्का रस्ता आहे. या रस्त्याच्या पूर्वेला बौध्द समाज विहार आहे. या समाज विहारात महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व गौतम बुध्दाचा पूतळा आहे. त्याच्या बाजूला जिल्हा परिषद प्राथमिक व माध्यमिक शाळा आहे. या शाळेच्या व समाज विहाराच्या पूर्वेला बौध्द धर्माची वस्ती आहे.

बौध्द समाज विहाराच्या समोर खाजगी दवाखाना व किरणा दुकान आहे. या वसाहतीत बाजार भरतो त्यासाठी गावाच्या मध्य.ईशान्येस मोकळी जागा आहे. बाजार ठिकाणाच्या ईशान्येस मातंग जातीची वस्ती आहे. वसाहतीच्या उत्तरेस आदिवासी,

बंजारा व भोई जातीची वस्ती आहे. वसाहतीच्या पश्चिमेला आदिवासी जातीची तर उत्तरेस मुस्लीम धर्माची वस्ती आहे. वसाहतीच्या अंतर्गत भागात मराठा व आदिवासी जातीची वस्ती आहे. मध्यभागातच ग्रामपंचायत कार्यालय, हनुमान मंदिर व महाराष्ट्र ग्रामीण बँक आहे. वसाहतीच्या नैऋत्येस मोबाईल टॉवरचा मनोरा आहे. वसाहतीतील उत्तरेकडील काही अंतर्गत रस्ते कच्चे आढळून येतात, तर बाकी सर्व रस्ते पक्के आहेत. वसाहतीच्या अंतर्गत मध्यभागात महात्मा गांधी तंटा मुक्ती भवन आहे. गावातील पोस्ट कार्यालय पूर्वेकडे, स्वस्त धान्य दूकान मध्यभागात उत्तरेला आहे. या वसाहतीत अंगणवाडी संख्या.२, दुकाने.१८, हॉटेल.३, विहिरी .४, कुपनलिका ०८ व एक पाण्याची टाकी आहे. या वसाहततील घरांच्या बांधकामासाठी लाकुड, माती, विट सिमेंट, रेती गज व दगडाचा वापर केला आहे.

2.उनकदेव / उनकेश्वर :

उनकदेव ग्रामीण वसाहत मांडवी सर्कलमध्ये असून किनवट शहराच्या उत्तरेला आहे. तालुक्यातील उनकेश्वर किंवा उनकदेव हे गरम पाण्याच्या झऱ्यांसाठी प्रसिध्द असणारे ठिकाण तालुका मुख्यालयापासून उत्तरेला ४६ कि.मी. अंतरावर पैनगंगा नदीच्या खोऱ्यात वसले आहे. या ठिकाणी उनकदेव हे शिवाचे मंदिर आहे.

या वसाहतीचीचे एकूण क्षेत्रफळ ६३८ हेक्टर असून एकूण लोकसंख्या १५८० आहे. त्यापैकी पुरूषांची संख्या ८६५ व स्त्रीयांची संख्या ७१५ आहे. गावातील एकूण साक्षरता ६२ टक्के असून पुरूष साक्षरता ६५.१० टक्के व स्त्री साक्षरता ३४.८२ टक्के आहे. या वसाहतीत घरांची संख्या २२० आहे.

❖ *अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :*

उनकदेव वसाहतीच्या पूर्वेला महादेव मंदिर व मारोती मंदिर आहे. मंदिराच्या समोर बस स्टॉप आहे. मंदिराच्या पाठिमागे आयुर्वेदिक आरोग्य केंद्र आहे. या वसाहतीमध्ये आदिवासी भोई, बंजारा, तेलंगी, प्रधान जातीची वस्ती आहे. एकूण लोकसंख्यापैकी आदिवासी जातीचे प्रमाण जास्त आहे. एकूण लोकसंख्यापैकी आदिवासी जातीची लोकसंख्या ८३.७३ टक्के असून त्यानंतर बंजारा ५.४४ टक्के, प्रधान ४.८१ टक्के, भोई ३.६६ टक्के व तेलंगी २.०३ टक्के आहेत. या वसाहतीतील प्रधान व तेलंग जातीची प्रगती चांगली दिसून येते. त्यांची वस्ती वसाहतीच्या अंतर्गत भागात आहे.(आकृती क्र.५.२)

वसाहतीच्या आग्नेय भागात जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा व अंगणवाडी आहे. शाळेच्या समोरच एक कुपनलिका आहे. शाळेला लागून आदिवासी जातीची वस्ती आहे. अंतर्गत भागात प्रधान जातीची वस्ती असून या वस्तीत स्वस्त धान्याचे दुकान आहे. वसाहतीच्या नैऋत्येस बंजारा जातीची तर वायव्येस भोई जातीची वस्ती आहे. या वसाहतीत २ विहिरी असून त्यापैकी एक पश्चिमेला तर दूसरी पूर्वेला आहे. वसाहतीच्या पश्चिमेला मोबाईल टॉवरचा मनोरा आहे. गावात ३ किराणा दूकाने आहेत, त्यापैकी २ अंतर्गत भागात तर एक ईशान्येस आहे.

3) नागझरी :

नागझरी ग्रामीण वसाहत किनवट सर्कलमध्ये वसलेली आहे. ही वसाहत किनवट शहराच्या पूर्वेस ०८ कि.मी अंतरावर आहे. ही वसाहत तलावाशेजारी वसलेली आहे. या वसाहतीच्या पूर्वेला तलाव असल्याने या वसाहतीचा विकास पश्चिमेकडे होत गेल्याने या वसाहतीचा ∓ आकार दिसून येतो. या वसाहतीचे एकूण क्षेत्रफळ ६१४ हेक्टर असून एकूण लोकसंख्या ८५२ आहे. पुरूषांची संख्या ४३३ व स्त्रीयांची संख्या ४१६ आहे. वसाहतीत एकूण घरांची संख्या २२२ आहे. एकूण साक्षरता ६१.८५ टक्के असून पुरूष साक्षरता ५६.२० टक्के व स्त्री साक्षरता ४०.८०टक्के आहे. ही वसाहत पश्चिमेकडे जास्त विस्तारत गेली आहे.

❖ *अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :*

नागझरी वसाहतीच्या वायव्येला प्राथमिक आरोग्य केंद्र व प्राथमिक जिल्हा परिषद शाळा आहे. शाळेला लागुन पूर्वेला बौध्द धर्माची वस्ती आहे. गावाच्या पूर्वे मध्यभागात रस्त्याला लागून मारोती मंदिर आहे. मंदिराच्या बाजूला वंजारी जातीची वस्ती आहे. (आकृती क्र.५.३)

गावात एक पिठाची गिरणी आहे. ती पश्चिम दिशेला आहे. गावाच्या अग्नेयेला ग्रामपंचायत कार्यालय व त्याला लागून अंगणवाडी व पोस्ट कार्यालय आहे. ग्रामपंचायतीच्या पाठीमागे पाण्याची टाकी व कुपनलिका आहे. तेथून सर्व गावाला पाणीपुरवठा केला जातो.

गावात किरकोळ किराणा विक्री करणारे ३ दुकाने आहेत. त्यापैकी एक दुकान उत्तरेकडे तर दोन दुकाने गावाच्या मध्यभागात आहेत. गावात पाण्यासाठी एकच विहिर असून ती गावाच्या पश्चिम मध्यभागात आहे. या गावात एकच दुमजली इमारत आहे. गावात अंतर्गत पक्के व कच्चे रस्ते असे दोन्ही रस्ते पाहायला मिळतात.

नागझरी वसाहतीत आदिवासी, वंजारी, हटकर, बौध्द व तेलंगी जातीची वस्ती आहे. गावात आदिवासी व वंजारी जातीची लोकसंख्या जास्त आहे. एकूण लोकसंख्येपैकी आदिवासी जातीची लोकसंख्या ५० टक्के, वंजारी जातीची लोकसंख्या ४२.६१ टक्के, बौध्द २.११, तेलंगी १.१७ व हटकर ४.११ टक्के लोकसंख्या या जातीची आहे. गावात तेलंगी जातीचे दोन घरे असून ते पूर्वेकडे आहेत. गावाच्या दक्षिण व पूर्व आदिवासी जातीची वस्ती आहे. नैऋत्येस हटकर जातीची वस्ती आहे. तर उत्तरेस बौध्द समाजाची वस्ती आहे. अंतर्गत मध्ये भागात पूर्व व पश्चिमेस वंजारी जातीची वस्ती आहे. या गावात वंजारी जातीचे वर्चस्व आढळून येते.

4) पार्डी (खु) :

पार्डी (खु) ग्रामीण वसाहत बोधडी सर्कलमध्ये असून किनवट शहराच्या नैऋत्येस १४ कि.मी. अंतरावर आहे. या वसाहतीचे वैशिष्ट्यो म्हणजे ही वसाहत रस्त्याला अनुसरून वसलेले आहे. या वसाहतीचे क्षेत्रफळ २८६ हेक्टर असून एकूण लोकसंख्या १८०५ आहे, तर पुरूष संख्या ६१६ व स्त्रीयांची संख्या ८८६ इतकी आहे. गावातील एकूण घरांची संख्या ४२० आहे. गावाची एकूण साक्षरता ५८.२३ टक्के असून पुरूष साक्षरता ५६.३३ टक्के व स्त्री साक्षरता ४३.६७ टक्के आहे. ही वसाहत पूर्व - पश्चिम दिशेत जास्त विस्तारत गेली आहे.

❖ *अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :*

पार्डी (खु) वसाहतीमधील ग्रामपंचायत कार्यालय गावाच्या मध्यभागी आहे. ग्रामपंचायत कार्यालयाला लागुनच पोस्ट कार्यालय व जिल्हा परिषद शाळा आहे. ही शाळा इयत्ता चौथी पर्यंत आहे. या गावात हनूमान मंदिर व साईबाबा मंदिर आहे ते गावाच्या पश्चिमेस आहेत. या गावात चार दुमजली इमारती आहेत. गावातील अंतर्गत रस्ते सिमेंट कॉक्रेट मधील पक्के रस्ते आहेत. गावाच्या पूर्वेला पशूवैद्यकीय दवाखाना आहे. दक्षिणेस नाघता नाला आहे.

गावात एकूण चार आंगणवाडी आहेत. त्या पूर्वेला,मध्यभागी,दक्षिणमध्ये व पश्चिम मध्यभागी आहेत. गावात १२ किराणा व जनरल दुकाने आहेत. गावात तिन पिठाच्या गिरण्या आहेत. एक आग्नेयला दुसरी मध्यभागी तर तिसरी नैऋत्येस आहे. (आकृती क्र.५.४)

बौध्द समाजविहार गावाच्या मध्यभागी आहे. गावाला पाणी पुरवठ्यासाठी चार विहिरी व ०८ कूपनलिका आहेत. या वसाहतीला नळयोजनेद्वारे पाणीपुरवठा केला जातो. तसेच पूर्वेकडील कूपनलिकेवर सौरपंप बसलेला आहे. याला लागून पाण्याची टाकी आहे. गावात ०८ सौरपथ दिवे बसवले आहेत. गावाच्या पश्चिम मध्यभागी स्वस्त धान्य दूकान आहे.

पार्डी (खु) या वसाहतीत आदिवासी, वंजारी, बौध्द, कुंभार, मराठा, भोई, येलम, मातंग, लोहार व कोमटी जातीची वस्ती आहे. गावात आदिवासी जातीचे लोकसंख्या जास्त आहे. एकूण लोकसंख्येपैकी आदिवासी जातीची लोकसंख्या ५२ टक्के, वंजारी २३ टक्के, बौध्द ०६ टक्के, भोई ०५ टक्के, कुंभार ०४ टक्के व मराठा ०४ टक्के आहेत. वसाहतीच्या पूर्वेस आदिवासी जातीची वस्ती आहे. आग्नेयला आदिवासी व भोई जातीची वस्ती आहे. मध्यभागी बौध्द व वंजारी जातीची वस्ती आहे. नैऋत्येस पून्हा आदिवासी जातीची वस्ती आहे. पश्चिम मध्यभागात कुंभार जातीची वस्ती आहे. तर पश्चिमेस मराठा जातीची तर वायव्येस बंजारा जातीची वस्ती आहे.

5) कोपरा :

वसाहतीच्या अंतर्गत रचनेचा अभ्यास करण्यासाठी जलधरा सर्कलमधील कोपरा या वसाहतीची निवड केली आहे. ही वसाहत डोंगराच्या उतारावर वसलेले आहे. या वसाहतीच्या पश्चिमेला पैनगंगा नदीचे पात्र आहे. पावसाळ्यात नदीला जेव्हा पूर येतो तेव्हा नदीचे पाणी आसपासच्या प्रदेशात जाते. डोंगराच्या उतारावर पुराच्या पाण्याचा धोका उद्भवत नाही. त्यामुळे कोपरा या वसाहतीचा विस्तार डोंगर उतारावर झाला आहे.

कोपरा वसाहत किनवट शहराच्या नैऋत्येस १७ कि.मी. अंतरावर वसलेली आहे. या वसाहतीचे एकूण क्षेत्रफळ १५८७ हेक्टर आहे. या वसाहतीची एकूण लोकसंख्या १६७६ असून पुरूषाची संख्या ८६३ व स्त्रीयांची संख्या ८१३ इतकी आहे. या वसाहतीतील घरांची संख्या ३८७ आढळून येते. कोपरा वसाहतीची एकूण साक्षरता ६१.३४ टक्के असून पुरूष साक्षरता ६८.७३ टक्के तर स्त्री साक्षरता ३१.२७ टक्के आहे. पुरूषाच्या साक्षरतेपेक्षा स्त्रीयांची साक्षरता खूपच कमी आहे.

❖ अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :

कोपरा वसाहतीच्या ईशान्येस प्राथमिक आरोग्य केंद्र आहे. आरोग्य केंद्राच्या पाठीमागेच मश्जीद आहे. या गावाच्या मध्यभागात एक भव्य जूना वाडा आहे. या वाड्याचे बांधकाम इ.स. १६५३ मध्ये केलेले आहे. हा वाडा वंजारी जातीतील एका व्यक्तीचा आहे. या वसाहतीत एक खाजगी दवाखाना आहे. तो वसाहतीच्या पश्चिम.मध्यभागात आहे. या वसाहतीत एक महादेव मंदिर व दुसरे मारोती मंदिर असून ते गावाच्या पश्चिमेस आहेत.(आकृती क्र.५.५) या वसाहतीत एक स्वस्त धान्य दुकान व एक बौध्द समाज सभागृह असून ते वसाहतीच्या आग्नेयेस आहेत. पोस्ट कार्यालय मध्यभागात आहे. या वसाहतीत जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा असून ती गावाच्या नैऋतेस आहे. प्राथमिक शाळेच्या पाठीमागे पाण्याची टाकी आहे.

या वसाहतीत ३ अंगणवाड्या असून त्यापैकी एक आग्नेयेस दुसरी दक्षिणेस तर तिसरी नैऋत्येस आहे. गावाच्या मध्यभागात जूने माती व दगडात बांधलेले २ घरे आढळून येतात. या वसाहतीत ०६ किरकोळ किराणा विक्री करणारे दुकाणे आहेत. या वसाहतीत ०३ विहिर व ०५ कुपनलिका आहेत. या वसाहतीत सौरपथ दिवा लावलेले आहेत. गावातील उत्तरेकडील अंतर्गत रस्ता पूर्ण पक्का आहे, तर दक्षिणेकडील पूर्व.पश्चिम असलेला रस्ता कच्चा आहे.

या वसाहतीती अनेक जाती.धर्माच्या लोकांची वस्ती आढळून येते. या वसाहतीत आदिवासी, वंजारी, मुस्लीम, हटकर, भोई, बौध्द, व मराठा समाजाची वस्ती आहे. या वसाहतील जातीनूसार लोकसंख्येचा विचार केला असता आदिवासी जातीची लोकसंख्या ५३.२२ टक्के, वंजारी २६.०६ टक्के, मुस्लीम ०७.७६ टक्के, हटकर ३.२२ टक्के, बौध्द २.१५ टक्के व मराठा १.६१ टक्के आहेत. या वसाहतीच्या पूर्व.मध्यभागात मुस्लीम धर्माची वस्ती आहे. गावाच्या अग्नेयेस बौध्द धर्माची वस्ती आहे. पश्चिमेस मराठा व अदिवासी जातीची वस्ती आहे. वायव्येस भोई व हटकर जातीची वस्ती आहे. तर वसाहतीच्या अंतर्गत भागात वंजारी जातीची वस्ती आहे.

6) परोटी तांडा :

परोटी तांडा ग्रामीण वसाहत जलधरा सर्कलमध्ये असून किनवट शहराच्या नैऋत्येस ३८ कि.मी अंतरावर वसलेले आहे. ही वसाहत पैनगंगा नदीच्या पूर्व तिरावर वसलेली आहे. या वसाहतीच्या दक्षिणेकडे डोंगररांग आहे. या वसाहतीचे क्षेत्रफळ ५५५ हेक्टर असून एकूण लोकसंख्या २०८४ आहे, तर पुरूषांची संख्या १०४५ व स्त्रीयांची संख्या १०३६ आहे. वसाहतीतील घरांची एकूण संख्या ३५७ इतकी आहे. गावाची एकूण साक्षरता ६१.३२ असून पूरूष साक्षरता ७०.७३ टक्के व स्त्री साक्षरता २६.२७ टक्के आहे.

❖ *अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :*

परोटी तांडा वसाहत मुख्य रस्त्याला अनुसरून पूर्वेला पूर्णपणे वसलेली आहे. त्यामुळे ही वसाहत दक्षिण उत्तर एका रेषाकार मध्ये दिसते. या वसाहतीमध्ये बंजारा, भोई व आदिवासी जातीचे लोक राहतात. वरील जातीपैकी बंजारा जातीची लोकसंख्या ६७.६० टक्के, भोई १.५४ टक्के व आदिवासी जातीची लोकसंख्या ०.८६ टक्के आहे. या गावात बंजारा जातीचे वर्चस्व आहे. (आकृती क्र.५.६) दक्षिणेकडून गावात प्रवेश करताच हनूमान मंदिर आहे. हनूमान मंदिराच्या समोर व पाठीमागे बंजारा जातीची वस्ती आहे. मंदिराच्या जवळच ॲटो स्टॅंड आहे. त्यालालागूनच ग्रामपंचायत कार्यालय व जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा आहे. हनूमान मंदिराच्या पश्चिमेला सार्वजनिक वाचनालय आहे. गावाच्या बाहेरून दक्षिणेकडे एक लहान नाला जातो. या नाल्याच्या काठावर विहिर आहे. या नाल्याच्या दक्षिणेकडे नविन वसलेली बंजारा जातीची वस्ती

आहे. या वस्तीच्या दक्षिणेकडे पाण्याची टाकी आहे.

हनूमान मंदिराच्या उत्तरेकडून गावातील मुख्य अंतर्गत रस्ता जातो. हा रस्ता गावाच्या मध्यभागातून जातो. या रस्त्याला संमातर पूर्व कडून एक कच्चा रस्ता जातो. हे दोन्ही रस्त्यांना अनेक अंतर्गत रस्ते येवून मिळतात. गावात दुसरे दोन मंदिर आहेत. त्यापैकी एक सेवालाल मंदिर असून ते गावाच्या मध्यभागात आहे. तर दुसरे आईचे मंदिर असून ते गावाच्या उत्तरेकडे आहे. गावाच्या मुख्य रस्त्याचा पश्चिमेला प्राथमिक आरोग्य केंद्र व अंगणवाडी असून त्याच्या बाजूला बंजारा जातीची वस्ती आहे. गावात दुसऱ्या दोन अंगणवाडी असून त्यापैकी एक उत्तरेला व दुसरी पूर्व भागात आहे. गावात तंटामुक्तीचे सभागृह असून ते गावाच्या उत्तरेला अंगणवाडीला लागून आहे. गावाच्या उत्तरेला भोई व आदिवासी जातीची वस्ती आहे. या वस्तीत एक विहिर व एक कुपनलिका आहे. किराणा दुकान मध्यभागी व उत्तरेला आहे. गावात चार दुमजली इमारती आहेत.

7) तोटंबा :

तोटंबा ग्रामीण वसाहत शिवणी सर्कलमध्ये असून ही वसाहत निर्मल डोगररांगाच्या प्रदेशात वसलेली आहे. ही वसाहत किनवट शहराच्या दक्षिणेस ४२ कि.मी अंतरावर वसलेली आहे. किनवट शहरापासून ही वसाहत अतिशय दूर आहे. या वसाहतीच्या उत्तरेला डोंगररांग आहे. शहरापासून अतिशय दूर तसेच डोंगराळ प्रदेशात ही वसाहत असल्याने या वसाहतीत भौतिक सुविधाची कमतरता आहे.

या वसाहतीचे क्षेत्रफळ ८६२ हेक्टर आहे. या वसाहतीत घरांची संख्या ७८ आहे. गावाची एकूण लोकसंख्या ३६८ असून पुरूषांची संख्या २०६ व स्त्रीयांची संख्या १६२ इतकी आहे. या वसाहतीत साक्षरतेचे प्रमाण खूपच कमी आहे. वसाहतीची एकूण साक्षरता ४२ टक्के असून पूरूष साक्षरता ७४.२२ टक्के तर स्त्री साक्षरता २५.७८ टक्के आहे. ही वसाहत दुर्गम भागात असल्याने संरक्षणासाठी घरांची रचना जवळ जवळ आढळून येते.

❖ *अंतर्गत रचना व जातीची संरचना :*

तोटंबा वसाहत मुख्य रस्त्याच्या दक्षिणेला वसलेली आहे. या वसाहतीत आदिवासी व बौध्द समाजाची वस्ती आहे. यापैकी आदिवासी जातींचे प्रमाण जास्त आहे. एकूण लोकसंख्यापैकी आदिवासी जातीची लोकसंख्या ६६.८५ टक्के असून बौध्द समाजाची लोकसंख्या ३०.१५ टक्के आहे. या वसाहतीत भौतिक सुविधाची कमतरता आहे. गावात प्रवेश करतानाच वायव्येला ग्रामपंचायत कार्यालय आहे.(आकृती क्र.५.७) यालालागूनच जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा व अंगणवाडी आहे. गावाच्या उत्तरेला हनूमान मंदिर असून त्याचे बांधकाम झालेले नाही. मंदिराच्या दक्षिणेला कूपनलिका असून त्यावर सौरपंप बसून त्याचे पाणी टाकीत सोडले जाते. त्यातून सर्व गावाला पाणीपुरवठा केला जातो. गावातील मुख्य अंतर्गत रस्ता पक्का असून पूर्वेचा अंतर्गत रस्ता कच्चा आहे. वसाहतीच्या पश्चिमेला बौध्द धर्माची वस्ती आहे. या वसाहतीच्या पूर्वेला व मध्यभागात आदिवासी जातीची वस्ती असून या वस्तीत एक दुकान एक कूपनलिका व एक पिठाची गिराणी आहे. गावात एकच विहिर असून ती गावाच्या दक्षिणेला आहे.

6 निष्कर्ष :

वरील सर्व वसाहतींच्या अंतर्गत रचनेचा अभ्यास केला असता असे दिसून येते की, तालुक्यातील प्राकृतिक विविधतेचा परिणाम ग्रामीण वसाहतीच्या विकासावर झाला आहे. वसाहतीत जातीनुसार घरे आढळून येतात. गावाच्या मध्यभागात उच्च जातीची वस्ती आहे, तर मागासवर्गीय जातींची वस्ती ही गावाच्या बहिर्गत भागात आढळून येते. पण गावाच्या विकासाबरोबर जातीनुसार घरांच्या वितरणात विविधता आहे. शहराच्या जवळ व मैदानी प्रदेशातिल वसाहतीचा विकास आढळून येतो. तर दुर्गम डोंगराळ प्रदेशातील वसाहतीत भौतिक सुविधाची कमतरता आहे. अशा प्रदेशात साक्षरतेचे प्रमाण ही कमी आहे. ज्या वसाहतीमधे अनेक सेवा सुविधाचा अभाव आहे. अशा वसाहती शेजारील मोठ्याा वसाहती कडून सुविधांची पूर्तता करतात.

संदर्भ

१. भारतीय जनगणना अहवाल. (२०११)
२.नांदेड जिल्हा गॅझेटिअर.(महाराष्ट्र शासन मुंबई, २०११)
३. भारतीय भु-स्थलदर्शक नकाशा प्रमाण - १:५०,०००.

४.तिवारी आर.सी. (२००७) : अधिवास भूगोल प्रयाग पुस्तक भवन, इलाहाबाद.
६. चिमणगुंडे व्ही.एस. (२०१२) : गंगाखेड तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीचे अभिक्षेत्रीय विश्लेषण चीण्कण शोधप्रबंध.
७ै.पदही त्ण्ल्ण ;१९६४द्ध रू ळमवहतंचील वॉ मजजसमउमदज ट्रंज च्नइसपबंजपवदए छमू क्मसीपण
८.डंदकंस त्ण्ठण;१९७९द्धरू ।द प्दजतवकनबजपवद जव त्नतंस ैमजजसमउमदज बवदबमचज च्नइसपेीपदहए छमू क्मसीपण
९ृण्हववहसम मंतजीण्बवउण

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org